

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

У статті розглядається діяльність соціальних інституцій, їх ефективної соціально-педагогічної взаємодії у формуванні суспільної моралі на півдні України наприкінці XVIII – початку XX століть

Ключові слова: суспільна мораль, соціальні інституції, духовність, сім'я, школа, церква, притулок, благодійність, навчальні програми.

Мораль – найбільш значуща загальнолюдська цінність, унікальне зібрання й узагальнення людської мудрості – визначає найгуманніші та перспективні шляхи життєдіяльності та духовного вдосконалення особистості. Її роль можна порівняти з компасом, який допомагає особистості орієнтуватися в життєвих проблемах, розв'язанні різних соціальних завдань, духовному пошуку.

Питання функцій моралі у суспільному житті активно обговорюється в соціально-педагогічній, філософській, соціологічній, психологічній літературі, де саме наукові розвідки сприяли їх обґрунтуванню, вираженню їх взаємообумовленості, зокрема: регулятивної, виховної, пізнавальної і світоглядної.

Таким чином, метою нашої статті є з'ясувати діяльність соціальних інституцій, їх ефективної соціально-педагогічної взаємодії у формуванні суспільної моралі на півдні України наприкінці XVIII – початку XX століть. Цю проблему досліджували історики – А. Кізлова, А. Панченко, Н.Рижева, соціологи – П.Сорокін, М.Данилевський, О.Шпенглер; педагоги – Л.Агеєва, Л. Войналович, Л.Лавриненко, В.Нечасв, М.Петров, Н.Туренко, В.Федяєва.

Провідна функція моралі – регулятивна, що дозволяє визначати мораль як особливий спосіб регуляції суспільних відносин. Мораль спирається, насамперед, на переконання, традиції, звичаї, на силу суспільної та індивідуальної свідомості і самосвідомості. Суспільна мораль – єдиний регулятор, що має універсальність, охоплює всі сфери діяльності особистості. Відсутність її призводить до втрати ввічливості, милосердя, доброти, несе загрозу існуванню суспільства, хаосу, безладдя, злочинність, розпад органічної соціальної цілісності. Тому слід зазначити, що мораль не тільки регулює стосунки між людьми, але й бере участь у формуванні людської особистості, її самосвідомості. Усі ці чинники покликані забезпечувати в суспільстві соціальні інституції – сім'я, школа, церква, бібліотеки, музеї, органи місцевого самоврядування, громадські організації.

З огляду на це, ми звернулися до ретроспективного аналізу діяльності соціальних інституцій у контексті формування суспільної моралі в умовах функціонування освітньо-виховного простору півдня України наприкінці XVIII – початку XX століть. Чільне місце серед усіх соціальних інституцій посідає сім'я, тому що саме вона є складним і водночас цілісним організмом, який знаходиться з дитиною чи дорослою людиною протягом усього життя, функціонує за моральними, етичними, духовними законами соціуму, має свої стадії розвитку та відчуває найменші суспільні протиріччя.

Можна стверджувати, що сім'я репрезентує суспільство в цілому, є його віддзеркаленням. У ній формуються суспільні моральні та духовні цінності особистості. Досвід, якого вона набуває у сім'ї, визначає її індивідуальну поведінку, створює внутрішню конструкцію реальності, на основі якої особа сприймає навколишнє середовище. Як соціальна інституція сім'я задає суспільні моральні норми, нормативні вимоги до функціонування особистості у соціумі і впливає на всі процеси суспільного життя. Що ж стосується потреб власне людини, то саме в сім'ї і шлюбі вона може реалізувати себе в природно-тілесному, психологічному і духовному вимірах. У сім'ї дитина отримує

виховання, де формується як культурна істота, яка вчиться перших правил співжиття з іншими людьми, нормування своїх моральних та етичних потреб у безпосередньому спілкуванні [5, с.72].

В. Федяєва зазначає, що середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом матеріальної й емоційної підтримки, засобом збереження і передавання культурних та духовних цінностей від покоління до покоління є сім'я. Найважливішою умовою родинного виховання є міцний фундамент сім'ї, який базується на авторитеті батька і матері, подружній вірності чоловіка і дружини, їхній любові до дітей, відданості обов'язку їх виховання, повазі й любові до батьків і материнському покликанні жінки. Суспільне моральне виховання передбачає формування у дітей високої духовності та моральної чистоти. Особливої уваги потребує виховання в дітей любові до батьків, близьких, рідної мови. Саме в сім'ї дитина вчиться поважати людей, піклуватися про малюків і літніх осіб, співчувати і виявляти милосердя до тих, хто переживає горе [6, с.56].

Ретроспективний аналіз сім'ї як соціальної інституції, що комплексно взаємодіє в умовах соціуму з іншими інституціями, констатує, що сім'я має прищепити шанобливе ставлення до традицій, звичаїв, обрядів, історії та культури свого народу, а це забезпечується шляхом організації злагоджених зусиль сім'ї з усіма виховними закладами. На півдні України наприкінці XVIII – початку XX століть чільне місце у сімейному вихованні належало матері. Саме вона має найсильніший вплив на дітей, особливо у сфері духовно-морального виховання. Без материнського тепла і ласки діти виростають похмурими, замкненими, злостивими, впертими, схильними до девіантних вчинків. Не меншу роль у вихованні мав і батько, особливо коли йдеться про виховання хлопчиків. Повністю реалізувати свої виховні функції батько і мати можуть лише тоді, коли мають авторитет у дітей.

Через виховну функцію здійснюється передача суспільного морального досвіду від покоління до покоління, виховання своєрідного типу особистості сформованої в умовах полікультурного середовища, де саме ця функція моралі може реалізуватися тільки через цілісну систему виховання [2]. В умовах реалізації такого широкоетнічного процесу виховання враховувалися чуттєві, життєстверджуючі й оптимістичні рівні суспільної моральної свідомості, які забезпечувалися пошуками відповідних засобів виховання. Суспільна свідомість, на відміну від інших форм свідомості, виокремлює із загальної сукупності всіх соціальних зв'язків специфічність відображення – взаємостосунків між людиною і суспільством, що виявляються в їх безпосередньому спілкуванні. Відображення фіксувалися у специфічних для суспільної моралі формах: нормативних та ціннісних думках, поглядах на Добро і Зло [7, с.61-77].

Для того, щоб дитина сама захотіла змінитися, вимагали і від дорослих виконання наступних умов: позитивного ставлення до дитини в цілому, формування власного образу "Я"; навчання дитини співвідношення своєї поведінки з двома полярними еталонами, які виступають як критерії суспільної моралі [1, с.30-66].

Велику роль у вихованні дитини наприкінці XVIII – початку XX століть на півдні України мало привчання – організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми суспільної поведінки. Саме батьки формували систему вмінь і навичок засвоєння соціального досвіду та дотримання норм суспільної поведінки. Завдяки сімейному вихованню у суспільстві відбувалося спрямування усіх спільнот на впорядкування виховних, духовних, культурних, правових процесів у суспільстві.

Таким чином, сім'я закладала підвалини суспільної моралі, духовності, виховувала відповідальне прийняття і слідування вищим зразкам сукупної людської культури, засвоєння вищих цінностей буття як своїх власних.

На думку А.О.Кислого, окрім сім'ї церква також була найбільш ефективним чинником формування суспільної моралі на основі християнської етики та поширення віровчення на визначених у дослідженні геополітичних межах. Саме конфесії

полікультурного середовища півдня України наприкінці XVIII – початку XX століть реалізували себе у формуванні суспільної моралі. Специфічним було те, що середовище було багатонаціональним, тому кожна народність, що населяла південь України, мала свою конфесійну приналежність і виховувалася відповідно до вимог власної церкви, але всі вони підпорядковувалися суспільним нормам державного управління. Представники усіх конфесій були зацікавлені у протидії поширенню антирелігійних тенденцій, окультних і неоязичницьких впливів. У таких умовах релігійна освіта здійснювала свій вплив на формування моральності серед віруючих через священників під час служби в парафіях та тлумачень притч, євангельських заповідей, бесід з прихожанами під час сповіді. Так, для православних вірян півдня України наприкінці XVIII – початку XX століть світоглядним підґрунтям суспільного морально-релігійного виховання було християнське вчення, основною ідеєю якого була служба Богові; найвищим проявом моральності особистості, ідеалом її існування було її Боже творіння та наближення її до своєї власної суспільної моральної сутності; весь освітній процес володів надприродним змістом, котрий полягав у тому, що кожна особистість мала своє неземне призначення і повинна наполегливо протягом усього життя, працювати над власним духовним самовдосконаленням. Вона пропонувала свій шлях до морального оздоровлення суспільства і постійно навчала, що для досягнення досконалості надзвичайно важливі особисті зусилля, які б могли протистояти загальному злу й творити Царство Боже у собі [3, с. 24].

Ми можемо стверджувати, що релігійні заповіді: не перелюбствуй, не вбий, не вкради, несправедливо не свідчи, поважай батька свого і матір свою – були характерними для представників усіх конфесій, що населяли південь України наприкінці XVIII – початку XX століть.

Проблема формування суспільної моралі, як зазначає А. Кислий, складна за характером і перебуває в центрі філософського, соціально-педагогічного, соціально-психологічного дискурсів, про що свідчать наукові розвідки, представлені у вітчизняній та зарубіжній літературі. Проблеми суспільної моралі торкалися Аристотель, Платон, Дж. Локк, Ортега-і-Гассет; М. Бердяєв, В. Зінківський, П. Сорокін, Г. Флоровський; духовного світу особистості – П. Юркевич у своїй концепції “філософія серця”; основні положення теорій Е. Гуссерля, С. Франка, Ю. Хабермаса, А. К. Ясперса розкривають різні аспекти суспільної моралі.

З огляду на виховання у сім’ї та під впливом конфесій формувалася інституція доброчинності, яка завжди була властива людям півдня України наприкінці XVIII – початку XX століть як вияв природного співчуття. Саме від сімейного виховання започатковано турботу про непрацездатних членів сім’ї, тих, хто залишився безпомічним поза сім’єю або ціла сім’я, яка опинилася у скрутному становищі. Тут об’єднувалася громада і надавала допомогу нужденним через особисту та громадську доброчинність, особливо тоді, коли йшлося про виживання людини або сім’ї. Причиною бурхливого росту благодійництва було усвідомлення своєї особистої відповідальності перед суспільством. Підґрунтям цього осмислення була думка про те, що Господь дає багатство у користування і обов’язково питає звіт про це. Отже, багатий несе моральну відповідальність за використання свого багатства і повинен використати частину на допомогу бідуючим, нужденним, на підтримку науки, народної освіти, охорони здоров’я [10].

Так, на півдні України були створенні божедомки – нічліжні притулки для безпритульних, де вони могли отримати місце на ніч, чисту білизну, обід та вечерю, допомогу лікаря; кинуті діти влаштовувалися у бездітні сім’ї чи на опікунів; хлопчиків, дивлячись на походження, влаштовували з 4 –річного віку до кадетських корпусів, а потім навчали фельдшерської справи для потреб армії та флоту; дітей із бідних сімей після досягнення ними 7-річного віку навчали чоботарству, столярству, ткацтву, портняжному ремеслу, вишиванню золотом та сріблом. Відомі своєю доброчинністю пансіони з виховання дітей збіднілих дворян. Так, дівчаткам, які вступали в шлюб, давали посаг у розмірі 150 карбованців та одяг, а тих, хто закінчував навчання, влаштовували гувернантками до

заможних родин чи до магазинів модного одягу. Разом із земством благодійні товариства влаштували дітей-сиріт до приватних будинків, сплачуючи 2-5 крб (залежно від віку) за кожну дитину.

На великі релігійні свята благодійні товариства організовували безкоштовні та дешеві їдальні, доставку продуктів громадянам, які не могли самостійно пересуватися. У них безплатно працювали студенти, гімназисти, частина інтелігенції. Благодійне товариство збирало пожертвування на користь постраждалих від неврожаю, підтримувало земські благодійні заклади.

За рішенням губернського земського зібрання завідування богоугодними закладами в Херсоні, Миколаєві, Одесі – лікарні, будинки для божевільних, богадільні, божедомки, сирітські притулки – було покладено на губернське земське управління, а лікарні в повітах та заштатних містах – повітовим управлінням. За рахунок земства в богадільнях утримувалися солдатські вдови та солдати, які пішли у відставку до введення військової повинності і не могли за станом здоров'я себе забезпечувати.

Херсонське Хрестовоздвиженське братство проводило народні читання для утвердження в народі патріотизму і моральних почуттів. Народними читаннями займалася комісія у складі інспектора народних училищ, священників, інспекторів міського училища, викладачів. Читання проводилися у недільні дні у народному училищі, у безплатних їдальнях, у міщанській управі, церквах. Благодійною була роздача книг, листків. Рада братства асигнувала такі заходи, оскільки визнавалася користь від поширення освіти серед народу [8, с.481].

З метою виконання наказу уряду “Про можливості з боку духовного відомства щодо сприяння уряду для викорінення у народі пияцтва” було опубліковано правила вживання спиртних напоїв, торгівлі ними, дані про діяльність різних товариств Тверезості вітчизняних і закордонних, статті юридичного, економічного, гігієнічного і медичного характеру щодо наслідків вживання спиртних напоїв. Завданням “Товариства тверезості” було поширення понять про шкідливість надмірного вживання спиртних напоїв; повідомлення поліції про притягнення до відповідальності тих, хто спричиняє пияцтво, і тих, хто допускає надмірне пияцтво. Створювалися церковноприходські товариства тверезості, де під впливом проповідей чи обставин власного життя окремі особистості починали давати церковну обітницю тверезості. Утворювалися навіть групи обітників-тверезників [9, с.428].

Велика увага приділялася на півдні України наприкінці XVIII – початку XX століть інституції виправних притулків, попечителями яких були землевласники, купці, інтелігенція, тобто ті, хто міг пожертвувати великі кошти на потреби притулку. Саме ці особи мали право перевірити утримання неповнолітніх, відвідування ними школи та дотримання ними правил режиму дня.

На повному утриманні Херсонського благодійного товариства знаходився Будинок трудолюбства, де утримувалося 29 дівчат і 43 хлопців. При цьому закладі була відкрита школа садівництва та городництва. Усі кошти склалися із членських внесків, пожертвувань, відсотків від капіталів товариства, зборів із благодійних виставок, концертів, балів.

Діяльність Херсонського товариства сприяння фізичному вихованню дітей була зосереджена на дитячому майданчику, який слугував влітку для гри та гімнастики, взимку – для льодового катка. Тут же на відкритій сцені проводилися дитячі вистави, причому виконувалися невеликі дитячі п'єси, ставилися живі дитячі картинки або грав духовий оркестр. Доступ на майданчик був вільний для дітей різного віку.

У період з кінця XVIII до початку XX століття на півдні України започатковувалося впровадження спеціальної педагогіки для з різними вадами здоров'я. Цьому сприяли вимоги часу, зміни у поглядах і ставленні спільноти до осіб даної категорії. Зокрема, необхідно зазначити, що навчання глухих дітей не було державним завданням, а більше стосувалося діяльності благодійних товариств. Спеціальні школи для глухонімих дітей почали створюватись в Україні у першій половині XIX ст. Вони відкривалися за приватною

ініціативою, утримувалися на кошти попечительств і були платними. На той час не було єдиного кваліфікованого керівництва навчально-виховною роботою існуючих закладів для глухонімих дітей. Кожна школа проводила цю роботу по-своєму. Навчальні програми розроблялися місцевими педагогічними колективами на основі власного досвіду. Єдиних навчальних планів, програм та підручників школи не мали. Навчання глухих на Україні формувалося під безпосереднім впливом Петербурзького і Московського училищ для глухонімих дітей.

Потрапити до цих шкіл було справою нелегкою: через високу плату, обмеженість прийому. Не було спеціальних шкіл для туговухих дітей, навчальних закладів для дорослих глухих. Так, питаннями навчання і виховання глухонімих дітей опікувався Г. Гурцов, який заснував в Одесі у 1843 році школу для глухонімих дітей. На початковому етапі у школі навчалася лише дві вихованки, у 1844 р. – 3, у 1847 р. – 15 учениць. З 1858 по 1859 рр. в школі навчалася 8 осіб. У 1869 р. відкрито відділення для хлопчиків. Школа працювала за мімічним методом. Багато уваги приділялося писемній мові, якою учні, в переважній більшості, володіли досконало. Зі щорічних звітів Одеського училища дізнаємося, що учні першого класу вивчали назви іменників з прикметниками; учні другого класу вивчали молитви напам'ять письмово та знаками; нумерацію до ста тисяч і два перші правила арифметики; учні третього класу вивчали короткий катехізис, священну історію, правила добropорядності і гуртожитку, моральності, виконували граматичні вправи російською мовою, вивчали коротку російську історію, коротку географію і креслення, добре орієнтувались на картах Європи і Росії, виконували вправи в лічбі, писали під диктовку до мільйона. Крім того, в усіх класах учні навчалися малюванню і каліграфії. Велику допомогу в утриманні школи надавали благодійні товариства, заможні громадяни півдня України.

Окремо існувала Одеська школа-притулок для єврейських глухих дітей. Також існувала школа глухонімих дітей німецьких колоністів Херсонської губернії. У 1887 році було відкрито ще одне училище глухонімих для німецьких колоністів в селі Ворс Одеського повіту. Слід зазначити, що діти із бідних родин мали певні пільги, а подекуди вчилися безкоштовно. У школі вивчались такі предмети: звуковимовляння, російська граматики, розвиток мови, арифметика, географія, природознавство.

Таким чином, соціальні інституції півдня України наприкінці XVIII – початку ХХ століть мали конкретні кола питань, що охоплювали своєю діяльністю, крім того визначали функції, передбачувані для вирішення цих питань. Уся їх діяльність була процесом визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, яка працювала на шляху забезпечення суспільної моралі. Слід зазначити, що висвітлена у статі проблема є актуальною і перспективною для подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – С. 30-66.
2. Грива О.В. Полікультурне середовище: основні засади розвитку. – К., 254 с.
3. Кислий А.О. Духовно-релігійна освіта як чинник формування суспільної моралі: історичні традиції та сучасність // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні: Зб. наук. матеріалів. – К., 2005. – С. 144 – 151.
4. Николин И. Что такое нравственность? – М., 1908. – С.16-24.
5. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування. – К.: Знання, 1998. – 214 с.
6. Федяєва В.Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – ХХ століття). – Херсон: РІПО, 2010. – 348 с.
7. Шестун Е. Православная педагогика. – М.: Про-Прес, 2001. – 576 с.
8. Херсонські єпархіальні відомості. – 1894. – Ф.20. – С.481.
9. Херсонські єпархіальні відомості. – 1910. – Ф. 22. – С.428.
10. Энциклопедия социальной работы. в 3 т. Пер. с англ. – М.: Либерта, 1998.

Корецька Л.А.

**СОЦИАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ ЮГА УКРАИНЫ КАК ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ
НА ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОЙ МОРАЛИ В КОНЦЕ XVIII – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ**

В статье рассматривается деятельность социальных институтов, их эффективное взаимодействие в формировании общественной морали на юге Украины в конце XVIII – начале XX веков

Ключевые слова: общественная мораль, социальные институты, духовность, семья, школа, церковь, приют, благотворительность, учебные программы.

Koretska L.A.

**SOCIAL INSTITUTIONS OF THE SOUTH OF UKRAINE AS THE FACTORS OF INFLUENCE
ON THE FORMATION OF THE PUBLIC MORAL AT THE END OF THE XVIIIITH – BEGINNING
OF THE XXTH CENTURIES**

The article deals with the activity of social institutes, their effective social-pedagogical cooperation in the formation of public moral on the South of Ukraine at the end of the XVIIIth – the beginning of the XXth centuries.

Key words: public moral, social institutes, spirituality, family, school, church, refuge, charity, educational tutorials.

УДК 374.32

Попов О.А.

**ПОРІВНЯЛЬНА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ**

У статті здійснено соціально-демографічний порівняльний аналіз української та німецької молоді, визначено особливості здобуття молодими людьми освіти, їх працевлаштування. Крім того, проаналізовано зацікавленість молоді обох держав політикою та ставлення до основних соціальних інститутів.

Ключові слова: молодь, Німеччина, соціально-демографічна характеристика, соціально-педагогічна робота з молоддю.

З метою вдосконалення соціально-педагогічної роботи з молодими людьми в нашій державі досить актуальним є вивчення і подальше використання зарубіжного досвіду, і зокрема німецького. Справді, чимало з технологій роботи з молоддю та підходів до її організації, що використовуються в Німеччині, можуть розглядатися як інноваційні для вітчизняної системи соціально-педагогічної роботи. Особливості здійснення соціальної, соціально-педагогічної роботи в країні значною мірою визначаються специфікою того цільового контингенту, на який така робота спрямовується. Тому для кращого розуміння сутності соціально-педагогічної роботи з молодими людьми в Україні та Німеччині здійснено соціально-демографічну характеристику молоді обох держав.

Питанням організації соціально-педагогічної роботи з різними категоріями молоді, соціально-педагогічної підтримки безробітної молоді у Німеччині присвячені публікації Данченко О.М., Возної Ю.В, Головатого М. Ф. Соціально-економічну характеристику молоді Німеччини певною мірою здійснено Ломоносовим Д.А. Проте комплексне соціально-демографічне порівняння німецької та української молоді до цього часу не було здійсненим.

Основними цілями статті є здійснення соціально-демографічного порівняння української та німецької молоді, визначення спільних та відмінних рис, притаманних молодим людям в обох державах.

За даними Статистичного щорічника 2010, станом на 31 грудня 2008 року в Німеччині було 10 мільйонів 349,6 тисяч осіб у віці до 14 років, тобто осіб, визначених німецьким законодавством, як діти; 3 мільйони 333,7 тисячі осіб у віці від 14 до 18 років, тобто молодих